

УДК 911.3

**О. Г. Топчієв**, д-р геогр. наук, проф.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,  
кафедра економічної і соціальної географії, геолого-географічний факультет,  
Шампанський провулок, 2, м. Одеса, 65058.

## КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ: НАУКОВИЙ ПРОФІЛЬ ТА КОРОТКИЙ ЧАСОПИС

Дана ретроспективна характеристика наукового профілю кафедри економічної і соціальної географії. Коротко описані основні наукові і методичні досягнення кафедри, персоналії, досвід міжнародного співробітництва і перспективи розвитку. У хронологічному порядку наведений список найбільш важливих публікацій і наукових результатів.

**Ключові слова:** економічна географія, часопис, кафедра, карта, монографія, наука, навчання.

Кафедра економічної (нині економічної та соціальної) географії була організована на географічному факультеті з часу його заснування, у 1934 р. Довгий час (1934–1959) кафедру очолював доц. О. М. Смирнов. Надалі кафедрою завідували доценти К. Є. Повітчана, Д. І. Богуненко, О. І. Полоса, проф. І. Ф. Мукомель (1973–1975). З 1980 року завідувач кафедри — проф. О. Г. Топчієв.

Наукова робота кафедри охоплює широкий спектр регіональних, а також теоретико-методологічних, методичних, картографічних, краєзнавчих досліджень.

У 1960-х роках були опубліковані перші й постановочні роботи доц. О. М. Смирнова (у співавторстві з проф. МДУ Ю. Г. Саушкіним) з теоретичної географії. У цей же час кафедра мала певні здобутки у географії міст (К. Є. Повітчана, Д. І. Богуненко, Н. І. Блажко). Остання після захисту докторської дисертації очолила кафедру економічної географії у Казанському університеті і вперше у той час організувала підготовку географів з посиленою математичною підготовкою.

Помітним явищем у житті кафедри був час роботи проф. І. Ф. Мукомеля. Запрошений на посаду завідувача кафедри у 1973 році він розгорнув роботи з географічних досліджень сільського господарства та розроблення атласу сільського господарства Одещини. Визнанням цих робіт стало проведення двох симпозіумів по географії сільської місцевості та використанню земель у рамках XXIII Міжнародного географічного конгресу, що проходив у Москві (1976). На жаль, ці симпозіуми пройшли вже без проф. І. Ф. Мукомеля, який пішов з життя у 1975 році.

Наприкінці 1970-х — на початку 1980-х років наукова робота кафедри зосередилась на проблемах математичної та теоретичної географії (О. Г. Топчієв, В. М. Андерсон та ін.). У 1977 р. в Одесі відбувається III Всесоюзний симпозіум з теоретичної географії, організатора-

ми якого були О. Г. Топчієв та Г. І. Швебс. У 1979 р. О. Г. Топчієв захищає докторську дисертацію "Моделі просторової організації геосистем". У 1980 р. в Одесі працює сесія комісії Міжнародного географічного союзу з математичної географії, на якій О. Г. Топчієві обирають дійсним членом цієї комісії (за тогочасною нормою — один представник від країни — СРСР).

Починаючи з 1980-х років, наукова робота кафедри все більшою мірою орієнтується на комплексні географічні дослідження регіону Українського Причорномор'я та свого краю — Одещини і Одеси (доценти В. М. Андерсон, Л. Х. Калустян, І. І. Кондратюк, Н. П. Михайлова, А. Е. Молодецький, Й. В. Мимрін, О. І. Полоса, В. Г. Пижів, Л. В. Хомич, В. В. Яворська, старші викладачі В. Л. Смольський, Н. Є. Нефьодова, асистенти С. Б. Куделіна, В. А. Хомутов). Цей напрям завжди був наявним у житті кафедри. Одного разу<sup>1</sup> результати таких регіонально-краєзнавчих досліджень були опубліковані окремим випуском, але надалі помітних результатів за цим напрямком не було.

У 1980-х роках колектив кафедри з участю спеціалістів Одеського облплану (П. А. Пузирний, М. А. Тиндюк) розробляють комплексний географічний атлас Одеської області.

Традиційним і результативним напрямком досліджень лишається вивчення населення і розселення регіону Українського Причорномор'я, його областей, районів і міст (доценти О. І. Полоса, В. В. Яворська та ін.). Матеріали таких досліджень інтенсивно публікувались і доповідались на різних конференціях. На їх основі В.В.Яворською захищена кандидатська дисертація.

З середини 1980-х років у науковій тематиці кафедри важливе місце посідають геоекологічні дослідження, обґрунтування принципів і механізмів раціонального й збалансованого природокористування в регіоні. Наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років на кафедрі започаткований принципово новий науковий напрямок, пов'язаний з використанням ГІС-технологій (технологій географічних інформаційних систем) та комп'ютерного картографування. Географи Утрехтського університету (Нідерланди) обладнали на кафедрі одну з перших в Україні ГІС-лабораторію, яка функціонує і нині.

Кафедра приймала найактивнішу участь у підготовці унікального й дуже ємного видання — тритомної "Географічної енциклопедії України" (1989–1993). Викладачами й науковцями кафедри була підготовлена значна кількість економіко-географічних характеристик областей, районів і міст Півдня України, окремих географічних об'єктів, були написані вагомі теоретичні й теоретико-методологічні статті, огляди концептуально-понятійного арсеналу географії, її історії та персоналій. У 1991 р. вийшла друком фундаментальна монографія "Одесская область: Территориальная организация и структура хозяйства. Концепция социально-экономического развития" (ред. О. Г. Топчієв, Б. М. Стречень), у підготовці якої приймали участь всі провідні науковці кафедри.

<sup>1</sup> Труды Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова. — Одесса: Изд-во ОГУ, 1962. — Т. 152.

В умовах державної незалежності України наукова діяльність кафедри отримала нові імпульси. По-перше, була організована спеціалізована вчена рада по захисту дисертацій (голова ради проф. О. Г. Топчієв) і розпочалася більш цілеспрямована підготовка кандидатів і докторів наук. На кафедрі у різний час стажувались, готували кандидатські й докторські дисертації зарубіжні стажери, магістранти й докторанти з Алжиру, Єгипту, Сирії, Молдови, Китаю.

По-друге, певний авторитет кафедри в регіональних дослідженнях і її роботу з морської географії (проф. О. Г. Топчієв — член комісії Міжнародного географічного союзу з морської географії) зумовили активну участь колективу кафедри у розробленні численних програм і проектів — регіональних, національних, міжнародних.

З початку 1990-х років на кафедрі проводяться теоретико-методологічні і методичні дослідження в галузі соціально-економічної геоінформатики (доц. В. М. Андерсон, зав. лаб. Є. В. Скрижевська, асп. І. К. Кіров.). Поява цього напрямку зумовлена необхідністю розробки теоретичних і методичних засад ефективного використання сучасних інформаційних технологій в суспільній географії. Дослідження вийшли на міжнародний рівень і співробітники кафедри (доц. В. М. Андерсон и зав. лаб. Є. В. Скрижевська) мали можливість працювати за цією проблематикою у відомих західних університетах та лабораторіях (Утрехтський університет, Нідерланди; Університет штату Айдахо, США; Лабораторія ГІС Мерілендського університету, США).

З кінця 1990-х років у науковому доробку кафедри чільне місце посідає розроблення концептуальних засад регіональної економіки та регіонального розвитку. Виходить друком посібник О. Г. Топчієва "Теоретичні основи регіональної економіки" (Київ, вид. УАДУ, 1997 р.). Готується до видання посібник колективу авторів "Регіональний розвиток та становлення регіональної політики в Україні" (Одеса, вид. ОРІДУ, 2004). На кафедрі вперше в Україні розпочинається соціально-економічна паспортизація територіальних громад — сільських, селищних і міських Рад, формується регіональна ГІС — "Територіальні громади Одещини". Доц. В. М. Андерсон приймає участь як експерт від України у регіональному проекті Європейського Союзу "Дунайський простір" (1999–2000).

Останнім часом кафедра працює щодо теоретико-методологічної розробки нового наукового напрямку — сталого (збалансованого й екологічно безпечного) розвитку регіонів і міст. За цим напрямком вже розроблені кілька програм і проектів сталого розвитку ("Придунайські озера", "Одеса-2005", Регіональна програма екологічної безпеки Одещини). У 2003–2004 році на кафедрі відкрито нову спеціалізацію "Географічні основи економіки та управління розвитком регіону".

Починаючи з 1990-х років, кафедра приймає активну участь у розробці низки наукових проектів і програм — регіональних, національних, міжнародних.

Протягом 1993–1995 рр. розроблялась концепція соціально-економічного розвитку Українського Причорномор'я, яка була затверджена

Кабінетом Міністрів України (постанова № 324 від 5 травня 1995 р.). На її основі надалі (1995–1997) була розроблена програма соціально-економічного розвитку регіону.

У рамках міжнародної програми екологічного захисту Чорного моря розроблявся міжнародний проект інтегрованого управління береговими зонами Чорного і Азовського морів. Українську частину цього проекту (1994–1997) розробляли науковці Одеси і Києва під науковим керівництвом проф. О. Г. Топчієва. Л. В. Хомич була захищена дисертація "Принципи та методи функціонально-територіальної організації берегової зони Одеської області".

З 1998 р. формується єврорегіон "Нижній Дунай", у розробці концепції та програми розвитку якого приймала участь і кафедра (проф. О. Г. Топчієв — член координаційної ради євро регіону). Протягом 1998–2001 рр. за дорученням Кабінету Міністрів України з участю науковців кафедри розроблялась концепція і програма соціально-економічного розвитку субрегіону Українського Придунав'я.

У 2001–2002 роках проводились наукові дослідження за міжнародним (TACIS) проектом "Придунайські озера: стійке відновлення та збереження природного стану екосистем". Співробітники кафедри — В. М. Андерсон, І. І. Кондратюк, О. І. Полоса, Л. В. Хомич, Л. П. Платонова, А. М. Шашеро, — входили до складу робочої групи (керівник — О. Г. Топчієв), яка розглядала проблеми сталого соціально-економічного розвитку регіону.

Протягом 2001–2002 років була розроблена концепція сталого соціально-економічного розвитку м. Одеси (науковий керівник — проф. О. Г. Топчієв), яка надалі була затверджена міською радою як програма розвитку міста на 2002–2012 роки.

Науковці Одещини протягом 1999–2001 рр. за дорученням Кабінету Міністрів розробляли регіональну програму екологічної безпеки Одеської області (науковий керівник програми — проф. О. Г. Топчієв). Надалі (2001–2002) працівниками кафедри (О. Г. Топчієв, Л. П. Платонова, А. М. Шашеро) була розроблена програма формування регіональної екологічної мережі Одеської області як складової Національної та Всеєвропейської екомереж.

Кафедра активно працює за програмою розроблення національного атласу України, до складу координаційної ради якого входить проф. О. Г. Топчієв. На даний час сформована географічна база даних (В. М. Андерсон, З. В. Тітенко та ін.) для регіону Українського Причорномор'я та його окремих субрегіонів і мікрорегіонів. Проведена (2002–2003) соціально-економічна паспортизація територіальних громад Одещини у контексті адміністративно-територіальної реформи. Докладні характеристики сільських, селищних і міських рад охоплюють понад 500 територіальних громад області.

Представники кафедри приймали активну участь у міжнародному науковому обміні і вигравали престижні гранти — Грант Фулбрайта 2003–2004 та Грант на дослідження в університетах США — RSEP 1998 (доц. В. М. Андерсон), Грант на стажування молодих фахівців в університетах США — JFDP 2001–2002 (зав. лаб. Є. В. Скрижівська).

## Основні публікації кафедри протягом 1997–2003 рр.

### 1997 р.

1. Топчієв О. Г. Теоретичні основи регіональної економіки (навчальний посібник), Київ, Видавництво УАДУ, 1997, с. 137.
2. Ми — одесити. Експериментальний навчальний посібник з краєзнавства для учнів шкіл, ліцеїв, гімназій (за загальною редакцією проф. Козицького проф. О. Г. Топчієв, доц. О. І. Полоса). Природа, населення, господарство. Одеса "Маяк", 1997, с. 57–122.
3. Причерноморский транспортный курьер. Информационно-аналитический бюллетень. Редактор А. Г. Топчиев. Транспортный комплекс региона. Концепция социально-экономического развития Украинского Причерноморья, Одесса 1997, май-июнь № 1.
4. National JCZM Policies and Strategies Draft (науковий керівник проф. О. Г. Топчієв), Kiev, october 1997.
5. Светличный А. А., Андерсон В. Н., Плотницкий С. В. Географические информационные системы: технология и приложения. — Одесса: Астропринт, 1997. — 198 с.

### 1998 р.

1. Географія Одещини. Природа, населення, господарство. Під загальною редакцією професора О. Г. Топчієва, — Астропринт. Одеса, 1998. — С. 86.
2. Black Sea Environmental Priorities Study. National Report of UKRAINE. Oleksander Topchiyev with co-authors. United Nations Publications. New York. 1998, p. 105
3. Економічна карта Одеської області. Науковий редактор професор О. Г. Топчієв. — Одеса, Астропринт, 1998.

### 1999 р.

1. Топчієв О. Г., Хомич Л. Єврорегіон "Нижній Дунай": пріоритети загальнодержавної та регіональної політики у прикордонному співробітництві // Укр. Геогр. Журнал НАН України. — 1999. — № 1. — С. 32–37.
2. Андерсон В. Н. Региональные и территориальные аспекты развития Придунайских стран в контексте расширения Европейского Союза. Отчет Европейской Комиссии по Региональной Политике и Интеграции. Австрийский Институт Регионального Планирования, Вена, 1999. — 368 с.
3. Хомич Л. В. Проблеми та перспективи розвитку берегової зони Одеської області // Географія і сучасність. Зб. науч. праць НПУ ім. М. П. Драгоманова. Вип. 1. — К.: Вид-во НПУ, 1999. — С. 166–170.

### 2000 р.

1. Topchiev A. G., Khomych L. V. Principles and Mechanisms of the Ecological Protection of the Azov-Black Sea Basin in Ukraine / The Black Sea Ecological Problems: Collected papers / SCSEIO, Odessa: SCSEIO, 2000. — Pp. 325–330.
2. Топчієв О. Г., Степанов В. М., Введенська Т. В. Програма сталого розвитку м.Одеси до 2005 року (проект). — Одеса. — 5 с.
3. Anderson B. Development Disparities and Economic Growth of Black Sea Neighboring Countries (BSNC) / Regional Dynamics of the Black and Caspian sea Basins / IREX. September 2–3, 2000. Odessa, Ukraine.
4. Хомич Л. В. Принципи і методи функціонально-територіальної організації берегової зони Одеської області. Дисертаційна робота. Одеса, 2000. — 231 с.

### 2001 р.

1. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії: навчальний посібник. — Одеса: Астропринт, 2001. — 560 с.
2. Хомич Л. В. Берегова зона Одеської області: проблеми та перспективи розвитку // Вісник Одеського державного університету. Том 4. Випуск 5. (географічні та геологічні науки), 2000. — С. 108–113.

### **2002 р.**

1. *Топчієв О. Г.* Напрямки і пріоритети економічного розвитку міста. Демографічний розвиток міста. Трудові ресурси та їх використання, Історія Одеси. — Одеса: "Друк", 2002, — С. 486–504.
2. *Атлас Одеської області* (головний науковий консультант проекту — доктор географічних наук О. Г. Топчієв), — Одеса: ТОВ "Хорс", 2002, — 80 с.
3. *Одеська область: Географічний атлас: Моя мала Батьківщина* (голова редакційної колегії — доктор географічних наук О. Г. Топчієв), — К.: ТОВ "Видавництво "Мапа", 2002, — 20 с.

### **2003 р.**

1. *Одеський регіон: природа, населення, господарство.* / Ред. О. Г. Топчієв — Одеса: Астропринт, 2003. — 182 с.
2. *Топчієв О. Г.* Проблеми екологічної безпеки Чорного моря у контексті формування екологічної мережі. // Вісник ОНУ. — № 3. — 2003 р.

### **О. Г. Топчиев**

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,  
Кафедра экономической и социальной географии,  
Геолого-географический факультет,  
Шампанский переулок, 2, г. Одесса, 65058.

### **КАФЕДРА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ ГЕОГРАФИИ: НАУЧНЫЙ ПРОФИЛЬ И КОРОТКАЯ ЛЕТОПИСЬ**

#### **Резюме**

Дана характеристика научного профиля кафедры экономической и социальной географии в ретроспективе. Кратко описаны основные научные и методические достижения кафедры, персоналии, опыт международного сотрудничества и перспективы развития. В хронологическом порядке приведен список наиболее важных публикаций и научных результатов.

**Ключевые слова:** экономическая география, история, кафедра, карта, монография, наука, учеба.

### **О. Г. Топчиев**

Odessa National I. I. Mechnikov University,  
Faculty of geology-geographical  
Dvoryanskaya St., 2, Odessa, 65026, Ukraine

### **ECONOMICAL AND SOCIAL GEOGRAPHY DEPARTMENT: SCIENTIFIC FIELD AND SHORT CHRONICLE**

#### **Summary**

Scientific profile of the department of economic and social geography is presented in a retrospective mode. A short description of the main research and methodical achievements, personalities, international collaboration experience, and perspectives of development are discussed in the paper. The main publications and research results are listed in chronological order.

**Keywords:** economical geography, history, department, map, monography, acience, education.